

surogat majka (II)

miroslav prokopijević

2. VANMORALNE ŠTETE

Ako pretpostavimo da se proces surogacije normalno odvija nije sasvim lako uočiti o kakvoj vrsti šteta bi se radilo i ko bi mogao biti oštećen.¹⁰ Surogat majka postaje bogatija za tržišno utvrđenu i ugovorom fiksiranu sumu novca.¹¹ već je pokazano da ona pri tom nije eksploatisana. Nije nužno da ona pri tom bude nesrećna zbog predaje deteta ili da se kod nje pojave duševne smetnje i poremećaji. Nije nužno ni da trudnoća ruinira njeno zdravlje, pa ni to da usled trudnoće ostanu trajnije posledice po njen fizički izgled. Posrednička agencija — komercijalna ili nekomercijalna — takode naplaćuje svoje usluge. Ako je reč o komercijalnoj agenciji, tada je usluga skuplja, jer je u nju uračunata i izvesna zarada njenog vlasnika. Ako je reč o nekomercijalnoj agenciji, tada se naplaćuju samo troškovi kontakata klijenata i ugovaranja. U oba slučaja agencije nemaju razloga da budu nezadovoljne, jer su dobile ono što su tražile. Zastupnici obeju ugovornih strana takode dobijaju svoje honorare prema unapred utvrđenoj tarifi za tu vrstu usluga. Život biva podaren još jednom nožnom organizmu, koji će se pod uobičajenim uslovima odrastanja i obrazovanja razviti u normalnu osobu. Warnock-komititet se u sugestiji da se ustanova surogat majke stavi van zakona, pored ostalog, rukovodio i dobrom deteta, koje je navodno ugroženo okolnostima pod kojima dete dolazi na svet. Ta sumnja bi načelno mogla biti opravdana kada bi njen predmet (a to je u ovom slučaju dete) u svakom slučaju postojalo. Međutim, ako se osporava da je u redu da dete pod uslovima surogacije uopšte dolazi na svet, tada se praktično o dobru nečega govori, a da to i ne bi postojalo da nema načina (surogacija) uz pomoć koga ono dolazi na svet. Zato je opravdano pitanje, kako je Komitet uopšte time mogao da se rukovodi (dobro navodnog deteta), ako dete na taj način tek treba da se rodi, jer inače ne bi ni postojalo.¹² Sa tvrdnjama ovog tipa Komitet se ogrešuje o pravila argumentacije, jer se zalaže za zabranu neke radnje čije postojanje i odgovarajuće radanje deteta mu jedino mogu omogućiti da uopšte može da dođe u situaciju da dokazuje svoju tezu. Pod pretpostavkom da se zahtev Komiteta za inkriminaciju surogacije usvoji pre nego što je ijedna beba rođena na ovaj način, Komitet praktično neće ni biti u situaciji da ispita i dokaže svoju pretpostavku. Zato bi on morao ili odustati od nje ili povući zahtev za zabranom surogacije, da bi uopšte došao u priliku da dokazuje svoju tezu. U takvoj situaciji bi se moglo očekivati da će Komitet radije odustati od onoga što je manje važno, a to je ovde jedan od njegovih argumenata protiv surogacije.

Vratimo se sada ispitivanju moguće štete učesnika u surogaciji. Ako se sve odvija normalno, naručilac deteta — a to je najčešće par — postaje siromašniji za izvesnu sumu novca, ali za uzvrat dobiva željeno dete. Lokalna, nacionalna, društvena i državna zajednica dobijaju ovog člana. Lekari obavljaju deo svojih profesionalnih obaveza za koje su plaćeni po uobičajenoj tarifi. Bolnice takode ostvaruju zaradu. Natanak agencije za posredovanje i advokata za ove slučajeve ovećava, ma kako skromno to moglo da bude, zaposlenost. Tako pri normalnim okolnostima izgleda da su svi dobili ono što su želeli i što se uobičajeno smatra poželjnim. Istovremeno niko nije narušio volju bilo koga drugog učesnika ili mu prouzrokovao bilo kakvu štetu vanmoralne prirode. Posredničke agencije potvrđuju da se ugovori surogacije uglavnom odvijaju na normalan i predviđen način. To naravno ne znači da nisu moguća izvesna odstupanja. Moguće je da dete bude rođeno nenormalno, usprkos stalnim kontrolama ploda, pa da time bude nepoželjno za obe strane.¹³ To se događa i pri »normalnom« radanju. Moguće je zamisliti i pūritanske sredine u kojima je teško naći lekare i bolnicu, koji bi pomagali pri realizaciji surogacije. A moguće je zamisliti i zemlju, gde se zbog prenaseljenosti i na uobičajeno radanje ne gleda blagonaklono, pa bi radanje pomoću surogacije moglo da računsa sa još manje naklonosti od standardnog radanja. Konačno, moguće je zamisliti i majku — to se dešava i desilo se u više slučajeva tipa »beba M« — koja će se predomisli i želeći da zadrži bebu. Kao razlog za promenu mišljenja najčešće se navode osećanja. Neke surogat majke su tek posle poroda u slučaju surogacije (iako se za surogaciju isključivo uzimaju žene koje su već rađale) uvidele koliko su njihova osećanja prema detetu snažna.

Prema jednom istraživanju obavijenom u SAD, devet (9) od deset (10) surogat majki su novčani honorar navele kao svoj odlučujući, ali ne i jedini motiv za prihvatanje ove uloge.¹⁴ Od drugih motiva navodeni su »čista radost pri stanju trudnoće«, altruizam, osećaj krivice zbog ranijih pobačaja, pa čak i traume iz rane mladosti. Od trideset (30) surogat majki samo su tri (3) zapale u težu depresiju, zbog odvajanja od tek rođeno deteta, tako da su se morale podvrći psihoterapeutskom lečenju. Svi nalazi ovog empirijskog istraživanja sem posled-

nje navedenog se mogu smatrati takvim da pokazuju, da surogat majke od surogacije imaju materijalnu, a ponekad i psihološku korist. Psihološku korist (kao svetozazornu) možemo izostaviti, pošto ni postojanje isključivo moralne štete nije uzeto kao razlog protiv surogacije.

Navedeno istraživanje na žalost ne precizira, da li su poremećaji kod onih 10% surogat majki bili otklonjeni terapijom ili bi se oni mogli otkloniti samo ukoliko bi im se vratilo dete (a time i poništeno ugovor). Neki slučajevi — gde je surogat majka posle rođenja deteta promenila mišljenje, želeći da ga zadrži — su naveli na traženje mogućeg srednjeg puta između prava surogat majke i prava ugovora. Tako je nešto posle slučaja »bebe M.« sud u Kentackyju (SAD) surogat majci dosudio »vreme milosti«, tj. petodnevni period razmišljanja na osnovu koga treba da se odluči da li želi da zadrži tek rođenu bebu. Postoje i drugačije sugestije »srednjeg puta«. Jedna od takvih je u najnovije vreme predviđena zakonima u SRN, gde dete nove roditelje može da dobije samo preko ustanove usvajanja. Najranije osam nedelja posle poroda surogat majka može da pokrene postupak za predaju deteta na usvajanje, koji mora da odobri Državni ured za mlade. Sve do usvajanja dete pripada majci i smatra se detetom njenog (bračnog ili vanbračnog) partnera. To je nesumnjivo slabost ove verzije srednjeg puta, kao što je slabost i nepotrebno mešanje države u ustanovu usvajanja. Teškoća ove verzije srednjeg puta je i u tome, što ona izključuje da se surogacija obavlja potajno, tj. da se švercuje kao klasični oblik usvajanja, što ona svakako nije. U slučaju surogacije sličnom slučaju »bebe M.«, koji je nešto pre donošenja pomenutog zakona došao pred sud, sudsko veće u Hammu (zapadnonemačka savezna pokrajina Severna rajna Vestfalija) je donelo presudu, u čijem obrazloženju stoji da takav način oplodjenja i radanja »predstavlja udar iz osnovne protiv običajnog poretka«. Ne treba trošiti reči uz to koliko su ovakve presude klimave, pošto sud tumači i šta je običajni poredak, šta ga ugrožava i koliko a ugrožava. Pošto ni za jednu od tih stvari ne postoje bliža i preuzimanja određenja, sudovima ne stoji na putu u širokom i neodgovarajućem korišćenju ovih klauzula.

Traženje srednjeg puta u spornim slučajevima surogacije je više praktični nego teorijski problem, čime treba da se pronade zadovoljavajući paritet između poštovanja slova ugovora s jedne strane i poštovanja dubokih osećanja majke prema detetu sa druge strane. Srednji put ne ugrožava samu ustanovu surogacije, pošto se javlja u najviše 10% slučajeva, a realno i manjem procentu. Pre slučaja »bebe M.« u SAD je bilo oko 500 ugovora surogacije, a samo u 4 slučajeva je došlo do sukoba ugovornih strana. Sva četiri sporna slučaja su rešeni dogovorima mimo suda.¹⁵ Prema tim podacima broj spornih slučajeva je 0,80%. Tako 10% možemo uzeti kao gornju, a 0,8% kao donju granicu spornih slučajeva.

Ako se iz navedenih razloga odbaci verzija »srednjeg puta« kakva je usvojena u SRN, tada u osnovi ostaju dva mogućnosti.

Prva, da se važenje ugovora surogacije ne relativira, ali da se njime predvidi i u troškove surogacije (do neke ograničene sume) uključi i nadoknade za eventualni naknadni lekarski tretman surogat majke, ukoliko seza tim ukaže potreba. Druga, da se (poput odluke suda u Kentackyju) surogat majci dodeli izvesno vreme u okviru koga može da se predomisli i da zadrži tek rođeno dete, uz odgovarajuće obeštećenje druge strane i snošenje troškova koji su nastali bolničkom negom i raskidom ugovora. Suma ovog protiv — obeštećenja takode mora biti precizno unapred fiksirana barem u određenim granicama. Čak i pod pretpostavkom da bi broj surogat majki koje se predomisli i odluče da zadrže dete bio oko 10% mislim da ne bi moglo da se govori o tome da bi time ustanova surogacije bila ozbiljnije ugrožena. Što se pak naručilaca tiče u slučaju tih 10% slučajeva, relativno je mala verovatnoća da bi im se to moglo desiti dva puta uzastopno. Ona iznosi samo $10/100 \times 10/100 = 100/10.000 = 0,01$. Mislim da se možemo složiti da je reč o maloj verovatnosti. Ona bi bila još manja kada bi se uzela donja (0,8%), a ne gornja granica broja spornih slučajeva. U tom slučaju bi iznosila samo 0,000.064. Time je jasno da sporni slučajevi ne ugrožavaju ustanovu surogacije.

Verujem da će se o rafiniranijim oblicima surogacije morati uskorio razmišljati, jer nema ikakvih razloga da se ne radi na daljor minimalizaciji rizika i redukovanju teškoća koje su se javljale u dosadašnjoj praksi, ili onih koje bi se mogle zamisliti. Pretpostavljam da će pored neke verzije srednjeg puta u manjem broju spornih slučajeva morati da se razmislija i o socijalno-finansijskim dimenzijama problema. Kako sada stvari stoje, surogacija je dostupna samo relativno bogatim ljudima. Izdaci za jedan slučaj surogacije se kreću oko 15.000 američkih dolara, čime premašuju prihod barem 50% tamošnjih stanovnika tokom jedne čitave godine. Dok bi oni koji imaju više prihoda i dalje trebali sami da snose troškove surogacije, bilo bi razumno misliti o finansijskoj podršci pokrivanjem bar dela troškova onima čije su materijalne prilike loše. Ovo bi trebalo

9. Videti poglavlje br. 10 u Dworkinovoј knjizi koja je navedena u literaturi uz ovaj članak.

10. Agencija za surogaciju iz Los Angelesa tvrdi, da je uspela da uredi 26 transakcija surogacije bez problema. [Up. Lockwood, s. 175]. Za čitave SAD vidi niže u ovom tekstu.

11. Na prigovor da se žena koristi kao »rasplodna kobilica« Lockwood daje sledeći i po meni valjan odgovor: »Ali osnovna tačka u vezi sa rasplodnom kobicom je da je ona jednostavno zubač u poslovnoj mašini i da to što je ona imala da učini, zato što može da iskoristi sopstvene instinkte, nije nešto što je odabrana, nego oblik života koji [joj] se nameće spolja. Postupati sa ženom na taj način bi naravno bilo dehumanizujuće. Surogat majka. Međutim, posle svega može da odabere da bude to što jeste«. S. 184.

da važi u slučaju siromašnijih samo onda, kada bi par iz zdravstvenih razloga (uključujući i neplodnost) bio sprečen da ima decu. U slučaju da se surogaciji ne pribegava iz navedenih, nego iz nekih drugih razloga kao što su estetski ili želja da se ne izgubi zarada usled odsustva sa posla, te finansijske podrške verovatno ne bi trebalo da bude.

Prema nekim mišljenjima šteta od surogacije može da nastupi i stoga, što prilikom njenog obavljanja dolazi do ugraviranja treće osobe u bračnu zajednicu.¹⁶ Pošto se broj neplodnih brakova (usled neplodnosti jedno ili oba partnera) u SAD kreće oko 15% od ukupnog broja brakova i pošto nema razloga da ne pretpostavimo da je slična situacija i u drugim zemljama, to se možemo složiti s Lockwoodovom opaskom: moguće je da surogacija zahvaljujući navedenoj okolnosti može da ugrozi brak, ali zar neoplodnost to možda i snažnije ne čini.¹⁷ Za ugrožavanje porodice (n gaji još manje bojazni, pošto se radi o jednoj od najstabilnijih ustanova uopšte. Njenu stabilnost nisu uspeali da ugroze ni masovni eksperimenti koji su za cilj imali da se porodica učini nepotrebnom posredstvom nove organizacije života, kao što su to bili pokušaji sa kibucima, komunama, a i nasilni pokušaji u totalitarnim državama da se ona eliminiše (posebno staljinizam). Ako porodicu ne ugrožava sve veći broj »porodica« zasnovanih na vanbračnoj u odnosu na bračnu zajednicu, koji svakako nije zanemarljivo mali, zašto bi porodica bila ugrožena surogacijom, kada je broj parova koji pribegava surogaciji u odnosu na ukupan broj porodica zanemarljivo mali. Konačno, zar u odredbe normalne porodice ne spada i to da u njoj postoje deca, a surogacija je pored usvajanja jedini legalni način da od njih dodu oni koji su bolešću ili neplodnošću sprečeni da ih normalno dobiju.¹⁸

Među protivnicima surogacije se moglo čuti da ovu ustanovu treba zabraniti ako ni zbog čega drugog, a ono samo stoga što se zasniva na protivprirodnom odvajanju plodnosti od seksualnosti, a time i na narušavanju kućnog reda prirode. Pretpostavimo da smo zauzeli ovo stanovište i pogledajmo kakve bi bile bar neke od njegovih važnijih posledica. Ako odvajanje seksualnosti od plodnosti znači narušavanje »kućnog reda« prirode, tadaj se očit da se ne bi smeo dopustiti nikakav oblik kontracepcije. Zabrana kontracepcije uz nepremisljive ostale uslove bi dovela do enormnog porasta broja oplodjenja i začeca, koja bi se okončavala (spontanom ili veštačkim) pobačajima ili pak rađanjem. Poštoje teško zamisliti da bi se neko mogao zalagati za zabranu kontracepcije s pozivom na »kućni red« prirode, što bi kasnije opet bilo narušavano namernim pobačajima, to bi praktično neograničeno rađanje bilo posledica ovakvog shvatanja. Istina i danas postoje etičari koji smatraju da su kontracepcija i pobačaj sredstva čija se upotreba moralno ne može opravdati, jer se njima ne samo narušava »kućni red« prirode, nego i krmje prava mogućih osoba. Ovako konsekvantno razmišljanje ima, međutim, dosta nepovoljne posledice: ne vidi se da li bi ono dostajalo da objasne štetne posledice kao što su prenaseljenost na Zemlji, raubovanje žena usled stalnog rađanja, opšte snižavanje životnog standarda i problemi gladi, zdravstvene i socijalne zaštite, itd. U odnosu na kontracepciju, surogacija i in vitro oplodjenje predstavljaju obrnut primer: ne sužavanje, već proširivanje generativnih mogućnosti. »Kućni red« se sada ne remeti tako što se sužavaju generativne mogućnosti (npr. kontracepcija), nego tako što se proširuju, tj. tako što se uvodi nešto što do sada ni postojalo. Ne vidim ništa problematično u takvom dvostrukom narušavanju »kućnog reda« prirode, ako ono nije prečano i nekim lošim posledicama. Ako bi bili dopušteni samo uobičajeni oblici generacije, tada bi sloboda ljudskih bića u ovoj oblasti bila prepuštena samo dobrom funkcionisanju anatomsko-fizioloških svojstava njihovih organizama. Ljudi se međutim, ne mogu smatrati samo kao anatomsko-fiziološka, već i emotivna, racionalna, itd. bića. Kao racionalna i slobodna ona mogu da vrše izbor i time utiču na okolnosti svoga života. Drugim rečima, ona nisu prinuđena da produže da budu onakva kakvih ih je priroda stvorila.¹⁹ Surogacija uz pomoć in vitro oplodjenja je upravo jedan od slučajeva gde se zahvaljujući napretku medicine proširuju mogućnosti ljudskog izvora. Nema razloga da ga se odričemo iako vodi preko narušavanja tradicionalno shvaćenog »kućnog reda« prirode. Ne vidim zašto se on ne bi mogao iznova definisati, tj. narušavati svuda tamo gde novo definisanje/narušavanje ne implicira sankcije. A u slučaju surogacije i in vitro oplodjenje tih sankcija nema, kao ni njihovih potencijalnih izvršilaca. Sama priroda je prema takvim pojavama neutralna.

Posle prirodnog, pogledajmo kako stvari stoje sa društvenim »kućnim redom«. U svakom društvu pored dozvoljene trgovine većinom roba i usluga, postoji i manji broj onih koje su iz različitih razloga isključene kao predmet trgovine. Trgovina ljudima spada u zabranjene oblike trgovine. U skladu s tim, gotovo sve zemlje su donele zakone kojima se taj vid trgovine inkriminiše. (Takva zabrana u SAD važi više od sto godina). Pošto su i tek rodene bebe potencijalne osobe, to bi značilo da se bebama ne sme trgovati. To praktično znači da bi u slučaju surogacije bebe morale da ostanu u surogat majku, čiem bi ustanova surogacije praktično bila ugašena.

Javnost i sudske ustanove su po pravilu vrlo osetljivi i jedinstveni u osudi trgovine ljudima. Međutim, u slučaju suro-

gacije javnost je bila podeljena, a ni sudovi nisu bili jednodušni. Da li je moguće da se oni delovi javnosti i oni sudovi koji podržavaju surogaciju time ujedno oglašuju o jednu tako fundamentalnu normu i zabranu, kao što je trgovina ljudima? Verovatno da to nije slučaj. Ako pažljivo pogledamo šta slučaj surogacije predviđa, videćemo da je to vremenski ograničeno iznajmljivanje materice i drugih potrebnih funkcionalnih i anatomskih sposobnosti organizma, koji služe za oplodjenje, kao i razvoj embriona i fetusa. Drugim rečima, ne kupuje se dete već odgovarajuće usluge surogat majke. U odnosu na trgovinu decom surogacija poseduje još jednu značajnu razliku. U slučaju surogacije dete se ne odvajava od oba svoja genetska roditelja, već pripada porodici kojoj i barem jedan (slučaj (a)) ili čak oba genetska roditelja (slučaj (b)). Otuda nema protivrečja u zalaganju za zabranu trgovine decom i podržavanje ustanova surogacije.

3. MORAL, OSEĆANJA, ZABRANA

Ranije je kratko nagovešten put koji bi trebalo preći da bi se inkriminirala neka radnja koja povređuje moralna osećanja ljudi. Moralno osećanje se nekad tumači više emotivistički, kao što to čine Lord Devlin ili Mary Warnock, a nekada više racionalistički, kao što to čine Ronald Dworkin i drugi. Ako već mislimo da se neke radnje mogu da zabrane iz isključivo moralnih razloga, tada je svakako bolje ako smo pri tom u stanju da ukažemo na neke racionalne razloge za takvu odluku; bilo bi zgodno kada bi i sami razlozi bili bazirani na što je više moguće nijansiranom i skupoloznom razmišljanju. Jer, inkriminacije ne samo da uklanja neku radnju iz sfere legalnog, čime se sužavaju slobode pojedinaca, nego i ostavljaju neprijatan utisak na sve koji poznaju važnost i vrednosti slobode.

Ali bez obzira na prednost koju treba dati racionalnim razlozima u odnosu na osećanja u odvajanju moguće prohibicije neke pojave, mora se priznati da ni prvonavedena pozicija nije naročito srećno izabrana. Ona ostaje načelno više prohibitivna nego što je to nužno, tj. pri određenom ishodu mora da ima iste prohibitivne posledice kao i više emotivno obojena pozicija. Preostala razmišljanja su posvećena pokušaju da se sugerise jedno još manje prohibitivno gledište, čiji stupanj prohibitivnosti ne bi bio veći nego što je potrebno za normalno funkcionisanje nekog društva.

Zamislimo da pred sobom imamo ljude koji se zalazu za kriminalizaciju surogacije i koji su već pokazali da surogacija — gledano sa nekog moralnog (a to znači: religioznog, ideološkog, običajnog, itd.) gledišta — predstavlja štetnu pojavu i to ne samo prema njihovom, već i prema mišljenju većine odraslih ljudi u nekom društvu. Pretpostavimo i da su oni u stanju da navedu neko obrazloženje. Postojanje obrazloženja podgreva nadu da ćemo stupajući u raspravu sa protagonistima kriminalizacije surogacije možda uspeti da ih nagovorimo da odustanu od svoje namere: tako što ćemo im preporučiti da se uvere u snagu naših razloga. Takav ishod je moguć, ali ni na koji način nije nužan. Jednako je moguće da se tokom rasprave pokaže kako razlozi na koje se pozivaju protagonisti inkriminacije i nisu nikakvi racionalni razlozi, nego da se radi o pukim osećanjima ili predrasudama koji su samo zaogrnuti navodnim razlozima. Nije nerealistično da se najveći broj ljudi za ili protiv nekog stanovišta i ne odlučuje na osnovu racionalnih razloga, već na osnovu dopadanja ili nedopadanja, koje se naknadno zaodeva kakvim-takvim razlozima. Postoji duga tradicija, koja — nadovezujući na Humea — tvrdi da se moral mnogo bolje oseća nego što se rasuđuje. Osećanja je teško porediti, pa bi i moralna shvatanja zasnovana na njima teško međusobno bila uporediva.²⁰ Nadovezujući na tu tradiciju, kojoj pripada i Lord Devlin, Mary Warnock piše: »Moralne osećaje treba respektovati čak i kada su »nerazumni« ili »glupi«.²¹ Čak i ako smo imali nekih iluzija u moći racionalne rasprave one su ovim izgleda sasvim pokopane. Ulazak emocija u igru znači, a ćemo morati da se pomirimo ne samo sa uticajem tzv. pozitivnih osećanja na rasuđivanje, nego i sa uticajem onih negativnih. Tako se vrata otvaraju ružnim predrasudama, zavisti, ličnoj averziji i raznim racionalizacijama. U ovakvim situacijama nam ne pomaže Dworkinova sugestija da se moralna osećanja ne mogu bazirati na pukim osećanjima, nego da je potrebno nešto više, a to su racionalni razlozi za potrebu takvim osećanjima. Sa Dworkinovom sugestijom bi smo se mogli složiti samo ako bi to bilo dovoljno da se izbegne rizik da zabrana usledi radi raširenosti neke ružne emocije. Ali pošto nije nužno da to bude slučaj, ne preostaje ništa drugo do da zauzmemo stanovište, da nikakva isključivo moralna (ili neka druga svetozborna) šteta ne može biti dovoljan razlog za inkriminaciju neke radnje. Tek ovo stanovište nam omogućuje da izbegnemo najnepovoljniji mogući ishod: da neka radnja bude zabranjena, zato što je većina stanovništva iz nekih iracionalnih razloga smatra moralno neprikladnom, netolerabilnom.

To je ujedno jedino stanovište koje osigurava mogućnost za konsekvantnu realizaciju jednog veoma važnog načela koje možemo nazvati načelom neutralnosti države u svetozornim pitanjima. Ono jednostavno glasi, da država mora biti neutralna prema moralnim i drugim gledanjima na svet kod svojih građana. To shvatanje implicira da država ne sme da sankcioniše ona gledanja koja bi mogla da budu isključivo

12. Lockwood, s. 175.
13. Vidi M. Warnock, s. 144.
14. Prema: Der Spiegel, s. 253.
15. Isto, s. 250.
16. Vidi bel. br. 7.
17. Vidi Lockwood, s. 176.
18. Isto, s. 176—7.
19. Tristram—Engelhardt, s. 375.
20. Vidi D. Hjum, s. 355.
21. M. Warnock prema Lockwoodu, s. 180.
22. Lockwood, s. 171.
23. Isto, s. 172.
24. Isto, s. 171 — 3.

Literatura

1. Der Spiegel, Br. 15, 6. April 1987, s. 250—264.
2. Dworkin, R. — Taking Rights Seriously, Harvard UP, Cambridge/Mass. 1977.

moralno ili svetonazorno štetna, čak ni onda kada ih većina odraslih ljudi u tom društvu smatra štetnim. Različiti ljudi imaju različita gledišta i ono što je sa jednog stanovišta štetno sa drugoga može biti moralno poželjno i korisno. Potrebu ne-utrnulog držanja države nastajuća da potkrepim sa tri razlo- ga.

Prvo, ako bi želela da bude ne-neutralna, država bi mora- la da preuzme tu nezahvalnu ulogu da se postavlja kao arbi- tar u svim moralnim pitanjima, posebno onom važnijim. Naj- veći broj moralnih pitanja je suštinski sporan. Tako nema na- čina da država izbegne i takve arbitraže u spronim pitanjima, pa time ni načina da izbegne rizike saznanje, moralne i poli- tičke prirode koji odatle proizlaze.

Drugo, ako država treba da arbitrira u spronim pitanjima svetonazorne prirode, tada se nužnim načinom jedno od gledi- šta na neki moralni problem pojavljuje kao oficijelno držav- no gledište. Sva ostala gledišta su tada diskriminisana kao ne- oficijelna. Tada nad svima koji ne zastupaju oficijelno gledište lebdi sudbina, koja je slična sudbini ateista u Locekovoj drža- vi. Kao što je poznato, on je u Pismu o toleranciji pisao, da u državi treba da ima mesta za sve ljude, nezavisno od njihovih gledišta, izuzev za ateiste. Oni jednostavno moraju biti prote- rani. Locke je u ovo bio ubeđen očito stoga što je smatrao da je teistički moral obavezan za sve ljude, nezavisno od toga kako oni mogli da ga tumače, hrišćanski, budistički, muslimanski itd.

Treće, gledište većine o raznim pitanjima se vremenom menjaju. Isuviše često se događalo da većina ljudi u jednom periodu ima jedan, a u drugom drugi stav. Tako su većine koje su se zalagale za inkriminaciju homoseksualnosti ili pornog- rafije u međuvremenu postale manjine. Te promene su najčeš- će stvar mode, kapricioznosti i drugih emocija, a ne saznanja i ozbiljnijih razmišljanja. Ako bi ponovo danas usledila neka energičnija kampanja protiv homoseksualaca kao važnih pre- nosnika virusa AIDS-a, većina bi ponovo mogla da promeni mišljenje. Jednom rečju, nema razloga da se regulisanje važ- nih pitanja u državi poverava promenljivim ćudima većine, ako već postoje pouzdani načini da se to izvede.

Na kraju bih želeo da se osvrnem na shvatanja M. Lockwo- da o surogaciji, koja su ovde često pominjana. Na žalost, on je u ključnoj tački svoga shvatanja takođe zauzeo prohibi- tivno gledište. Isto kao i Dworkin, i Lockwood deli uverenje, da društvo ima pravo da zakonom zabrani ona gledišta koja veći- na stanovništva smatra moralno neprihvatljivim. »Moralnim verovanjima osoba treba . . . da bude data težina, koja je fun- kcija više stvari: njihovog intenziteta, na primer i njihove dubi- ne (stepena do koga verovanja odražavaju dugoročne, dobro ušančene i relativno funamentalne vrednosti, ideale i držanja) i takođe stepena do koga neko ima legitimni ulog u onoj stvari koja je u pitanju.«²² Ovo treba da bude uzeto u obzir na strani ličnosti. Na drugoj, dakle, na društvenoj strani, zahtevi ljudi treba da budu »ozbiljno uzeti« kada: ih (a) podržava »većina ljudi u društvu« i kada (b) ona iziskuju »ne-trivijalne promene u određenom moralnom aspektu društva.«²³ Lockwood ne od-

ređuje koji su to uslovi kada stvar mora biti uzeta ozbiljno. Da li to znači da se pojedina pitanja moraju diskutovati kad god postoji pritisak »većine ljudi«? Termin »bulk« u engleskom ne znači samo većinu, nego i gomilu. Ali i bez filoloških natezaj- nja izgleda da i sam Lockwood vidi da njegovo shvatanje suš- tinski spada u populističku demokratiju. Otuda on umesto jas- nog odgovora na pitanje, da li većina u nekom društvu ima pravo da kriminalizuje moralno shvatanje koje smatra neprik- ladnim, pokušava da nađe srednji put, da bude Buda i Hrist u isto vreme. On izričito kaže da ne postoji potreba da se orgnai- čavaju iliberalne konsekvence načela koje iznosi Warnocko- va, a koje se tiče respekta moralnih osećanja, pa dodaje: »Jer, plauzibilno se može tvrditi, da je načelo poštovanja lične slobode već upečatljivo sadržano unutar njenog načela. Ono što bi smo trebali imati (. . .) je posebno objedinjavajuće načelo prema kome ljudi imaju pravo da urede stvari, da oblikuju svet i ono što se u njemu događa, do onog obima koji njima pripada da oblikuju, a u skladu sa njihovim shvatanjem do- bra.«²⁴ Tako Lockwood pokušava da omogući obe stvari u isto vreme: prvo, da bude poštovana volja većine bez obzira šta ona mogla da znači i zadrži liberalno gledanje. Pošto verovat- no i sam zna da većina može postupati i iliberalno, on zaštitu pojedinaca traži u jednom drugom načelu (a to je načelo slobodnog izbora ličnih preferencija u skladu sa vlastitim shva- tanjem dobra), a ne tako da predupređuje iliberalne konsekvence načela slobode većine, što bi jedino moglo biti izlaz. Jer o tom načelu se i radilo načelu se i radilo i o njegovim iliberal- nim konsekvencama, a ne o načelu slobode ličnih preferencija. Pravo ljudi da oblikuju vlastite živote u granicama privat- nosti a u skladu sa vlastitim shvatanjem dobra ne može da preuzme funkciju jednog drugog načela, a to je načelo neupli- tanja države u svetonazorne stvari, koje se dosledno može iz- vesti samo ako je dosledno sprovedeno načelo svetonazorne neutralnosti države. Staviše, ako to načelo nije dosledno spro- vedeno država može da interveniše i u privatnoj sferi ljudi, po- zivajući se važnost oficijelnog moralnog gledanja i to da ga određeni pojedinci krše. Tako načelo svetonazorne neutral- nosti države čini jednu od garancija da je dosledno biti pošto- vano i drugo načelo, a to je načelo slobodnog izbora ličnih preferencija. Nijedno od ovih načela ne može da preuzme fun- kciju onog drugog, kako bi to Lockwood želeo da je slučaj. Ako država nije neutralna u svetonazornom smislu ona uvek može da preuzima redefinicije nekih važnih segmenata privatnos- ti, rekurirajući na značaj morala i pogleda na svet uopšte za ljudski život, tako da pojedince prisili da prihvate onaj moral i ona gledanja, koji su po shvatanju trenutnog oficijelnog draž- vno gledanja jedino pravi. Kada jendom prihvatimo čelo da većina ljudi sme da zabrani svaku radnju koja navodno potko- pava javni moral i oficijelno gledanje, tada više nema načina da se izbegnu iracionalni, arogantni ili čak glupi zahtevi veći- ne. Prihvatanje zahteva većine bez ikakvih rezervi odgovara populističkom, a ne liberalnom shvatanju demokratije i uloge većine u njoj. Demokratija je isuviše važna stvar da bi smo se bez opterećenja i razmišljanja mogli igrati sa njom.

3. Hjum, D. — Ras- prava o ljudskoj pri- rodi, V. Masleša, Sa- rajevo 1983.

4. Lockwood, M. — »The Warnock Re- port: a philosophical appraisal«, u: M. Lockwood (ur.) — Moral Dilemmas in Modern Medicine, Oxford UP, Oxford /N.York 1985, s. 155 — 186.

5. Moros, D. A. i dr. — »Thinking Cri- tically in Medicine and its Ethics: relat- ing applied science and applied ethics«, Journal of Applied Philosophy, vol. 4, 2/1987.

6. Tristram—En- gelhardt, H., Jr. — The Foundations of Bioethics, Oxford UP, N. York 1986.

7. Warnock, M. — »The Artificial Fam- ily«, u: Lockwood, M. (ur.), s. 138 — 154.

car rečni moravski

milosav mirković

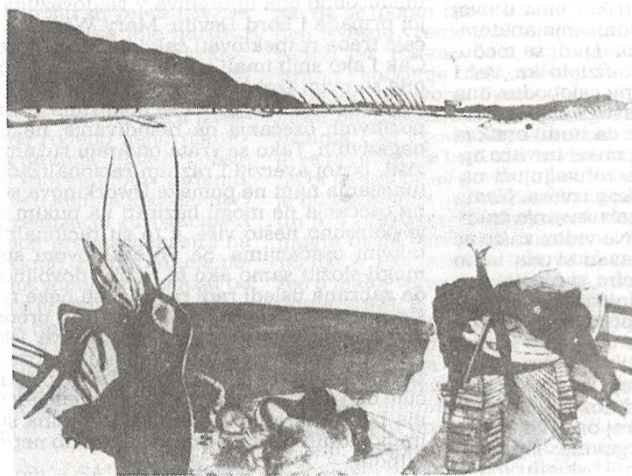
KO JE POVIKAO: VETAR. . .

Ćutim, surovo ćutim
za hrastovim stolom
dok mi mečava govori
na čujnije uvo
potonje uvo
Hristovo

dan prolazi
sa praznim bisagama
smisla i vernosti
grumen jasmina
žedan mi otima
bokal vina ružice

sve počinje ispočetka
rasadi, vinova loza,
kiša belica
a crna pšenica
na prozoru bez sunca
bez mesečine

ko je povikao: vetar,
ko viče u ovoj noći
ko zbori lampama
da su verolomne kuće
ko usni svetlost kada
Vilno se budi
na mome i tvome
dlanu, despotice

igor dragičević

MRTVI ANDEO

Zmija mladoženja
Leži u gnezdu požara
Mrtvi andeo

Kula svetilja
Odesa u trećem oku
Mrtvi andeo

Mali Radojica
Riba devojka
Mrtvi andeo

Selište u beždanu
Od basme uranka
Mrtvi andeo.

CAR REČNI MORAVSKI

Car rečni
Zorilu
Ne veruje
Ni krsnoj slavi
Ni bunarskoj vodi.

Kad dođe
Berba lešnika
Sa krunom od sedefa
Prede na drugu
Obalu

Car rečni
Sa bioritmom
Neverne
Vodenice
Bez krova nad glavom.